

Журнале. Источники церкви сообщили, что церковь намерена в будущем выйти из интернета и открыть свое реальное представительство¹¹⁸.

Приведенные материалы позволяют заключить, что, американизация в Украине имела три этапа или так называемые «волны». Первая волна началась с приезда первых миссионеров и возникновения общин последователей Адвентистов Седьмого Дня в 1847 г. и продлилась почти до середины XX в. Вторая состоялась в военные годы с 1941 по 1945, когда США осуществляли разнообразную помощь СССР (вместе с помощью распространялся также позитивный образ Америки) и продлилась до середины 90 гг. XX в. Третья волна началась во времена перестройки, но именно пик ее пришелся на 1991 год, когда большинство из представленных в данной статье религий были импортированы в нашу страну и их распространение продолжается до сих пор. Можно также утверждать, что с распространением интернета в Украине получают распространение и on-line религии американского происхождения.

Исходя из представленной хронологии американизации в украинском социально-религиозном пространстве, заключим, что это явление в истории (приблизительно в полтора века), в той или иной степени стало неотъемлемой частью украинского общества. Некоторые проявления американизации настолько привычны, что их трудно выделить в современном обществе.

3.3 Георгій ФИЛИПОВИЧ. Церква в діаспорі як чинник збереження історичної пам'яті українців.

Актуальність і завдання. Визначаючи предметне поле такої нової ділянки історичної науки, як «історія пам'яті», відомий український історик Наталя Яковенко писала: «Її метою є вивчення того, як суспільства пам'ятають, а конкретніше, який образ минулого утверджується у колективній свідомості певної спільноти – зазвичай через меморіальні практики, мистецтво, пам'ятники героям чи певним подіям, назви вулиць, підручникову літературу тощо. Окремим аспектом таких досліджень є свідомо кореляція такої пам'яті на потребу дня з боку держави чи речників відповідної ідеології...»¹¹⁹. Таке розуміння історичної пам'яті цілком лягає в назву і завдання даної статті, автор якої усвідомлює, що не зможе охопити всю сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і ненаукових знань та масових уявлень про спільне минуле. Тому зупинимось на досвіді української церкви в діаспорі як речника не тільки релігійної, але й національної стратегії відтворення і збереження для українців закордоння.

Основний виклад. Аналізуючи цей досвід, такий багатий на різні ідеї і події, складається враження, що акумуляція і передача знань про минуле – ключова функція Церкви, яка щороку актуалізує історичної ваги дати: народження Ісуса Христа та Його воскресіння. Будучи основою релігійної самоідентифікації християнина та християнських спільнот, Церква прагне опредметити у відповідних культурних формах (традиціях, пам'ятках, мемуарах тощо) ці давні події, які живуть в історичній свідомості мільйонів. Тут Церква користується цілим арсеналом засобів, напрацьованих віками. Вони є продуктом певного часу і місця, постійно удосконалюються, адаптуючись до конкретної історичної ситуації. От такою ситуацією стала масова еміграція українців на захід наприкінці XIX ст., які взяли із собою і свою Церкву - гаранта і основний інструмент збереження історичної пам'яті.

¹¹⁸ Атеїзм в Україні: [електронний ресурс] - режим доступа: <http://razum-org.at.ua/>

¹¹⁹ Яковенко Н. «Лише наївний історик сліпо вірить джерелу, натомість фахово зрілий – ніколи» [Електронний ресурс]. - Режим доступа: <http://science.platfor.ma/natalya-yakovenko/>. – Назва з екрану

Перед кожною хвилею західної міграції, а їх нараховують вже п'ять¹²⁰, стояли свої виклики, але жодна з емігрантських хвиль не відмовилася від історичної пам'яті, від своєї ідентичності. На певних історичних етапах вона акцентувала ті чи інші питання. Найбільш плідними у справі збереження і формування історичної пам'яті виявилися друга і третя хвилі. Саме серед міжвоєнних і повоєнних мігрантів (I і II Світові війни) найбільше було свідомих українців, які брали активну участь на рідних теренах у боротьбі за незалежність України. "Все, що було витворено десятиліттями відродження від року 1848-го, культурної, політичної і господарської самобутності, покоління вихованців "просвіти", "Сільського Господаря", народних кооперативів, "Рідної школи", Пласту, політичних партій, сотні тисяч інтелігенції перестали існувати. Політики, церковні діячі, спеціалісти, поети, письменники, виховники, редактори, маси активних, фахових, освічених людей залишили землю предків. Як також члени легальних і нелегальних військових формацій – Карпатська січ, УПА, вояки Боровця-Бульби, Галицької дивізії... Все, що думало і діяло боротьбою, спротивом, нескоримістю, все це відійшло до західного світу, спочатку Європи, а згодом за океан, на всі континенти з перевагою Америки", - писав відомий письменник Улас Самчук у своєму публіцистичному дослідженні життя українських громад у західному світі "Слідами піонерів Америки"¹²¹. Немало було і представників церков, віруючих людей, які тікали з України від безбожної радянської влади.

Емігранти мали високий рівень політичної і культурної активності, які дбали про збереження своєї пам'яті і формування її у своїх дітей. І тут неоцінимої допомоги надала Церква, яка історично мала величезний досвід такого опікування людьми.

Крім церковних ініціатив, про які йтиметься нижче, не можна не згадати зусилля громадських організацій діаспорчан, освітянських, наукових, політичних. Про це докладно вже багато написано. Ліквідовані в Україні наукові товариства відроджувалися в Європі та Америці, об'єднуючи навколо себе науковий потенціал діаспори. Видавалися наукові записки НТШ - Наукового товариства ім. Т.Шевченка), ВАН (Всеукраїнської академії наук), УВУ (Українського Вільного Університету) тощо. Завдяки діаспорі на заході видано багатотомну "Енциклопедію українознавства" (Париж-Нью-Йорк, 1955–1984 рр.), створено десятки архівів, музеїв та бібліотек. На кінець 80-х р. м.ст. у різних країнах світу нараховувалося близько 400 професорів українського походження. Українська діаспора видавала десятки газет та журналів різноманітної тематики. До культурних здобутків наукового українства слід також віднести і величезну книговидавничу справу, яка має довготривалу історію, про що докладно пише М.Тимошик в своїх розвідках¹²². За підрахунками фахівців, у самих тільки країнах Західної Європи (поза залізною завісою) з'явилося 2104 книжок і брошур (в тому числі 96 чужими мовами). З-поміж них 577 на суспільні теми, 557 - із літератури і літературознавства, 295 - на релігійну тематику, 172 - із історії і географії, 148 - загальних праць, 122 - із мистецтва і спорту, 102 - із прикладних знань, 98 - із мовознавства.

До вагомих досягнень у виданні української книжки у 50–80-х рр. м. ст.. у Західному світі належать "Історія України-Руси" в 10-ти томах та "Історія української літератури" в 5-ти томах М. Грушевського, зібрання творів у 20-ти томах Івага Франка та у 12-ти томах Лесі Українки, видання творів Т.Шевченка у 14-ти томах. Чи це не громадський, культурний і політичний подвиг українських книговидавців за кордоном?

До книгодрукування активно долучилася Церква. Значним внеском в її історію стали видання у 1952–1973 рр. "Documenta Romana Ecclesiae Catholicae in terris Ucrainae et Bielorussiae" (Документи з римських архівів у 47-ти томах, опубліковані Українським Католицьким Університетом ім. св. Климентія Папи; "Monumenta Ucrainae Historica"

¹²⁰ П'ята хвиля еміграції з України набирає обертів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://svitua.com.ua/news/201610/1141-pyata-hvylya-emigraciyi-ukrayiny-nabyrae-obertiv>; Експерт розповіла про особливості п'ятої хвилі еміграції українців [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://svitua.com.ua/article/201611/1278-ekspert-rozpovila-osoblyvosti-pyatoyi-hvyli-emigraciyi>

¹²¹ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2321/file.pdf>

¹²² Тимошик М. Історія видавничої справи. - К., 2007.

("Пам'ятки історії України"), зібрані митрополитом Андреем Шептицьким; видання у Баунд-Бруці Українською Православною церквою Історії Української Православної Церкви у 13-ти томах; перевидання 1966 року спогадів О. Лотоцького "Сторінки минулого" в 4-х томах.

Яскравим успішним прикладом формування історичної пам'яті можна вважати просвітницьку, видавничу, освітянську та церковну діяльність православного митрополита Івана Огієнка в Канаді та патріарха Української Греко-Католицької Церкви Йосифа Сліпого в Італії. Їхня діяльність носила системний характер, а при порівнянні плодів цієї праці можна зробити висновок про спільну матрицю відродження історичної пам'яті в українських емігрантів.

Неможливо перерахувати тут всі праці Івана Огієнка¹²³, які мали на меті дослідити і зберегти історію українського народу через українське друкарство, через віру предків наших, через рідну мову й через знані постаті. В свідомості українця-емігранта формувалося уявлення про українців як давню і писемну націю, яка створила багату культуру зі своєю окремою мовою, звичаями, вірою. В історичну пам'ять українців поверталися загарбані Російською імперією історія Русі, руської писемності і друкарства, давньої музичної і живописної культури. Привезені першими українцями із собою в Європу та Америку ікони, богослужбові книги, Біблія, деяке церковне начиння, рушники, навіть грудка рідної землі ставали артефактами давньої історії і сьогодення.

Прагнення українців зберігати свою ідентичність в умовах життя в Західному світі наштовхувалося на асиміляційні теорії та практики, на реалії емігрантського буття, де єдиним осередком власне українського світу була Церква. Саме вона через проповідь, через навчання в недільних школах дітей-мігрантів, через церковну пресу, друкування, щоденне спілкування із вірними заклала підвалини української історичної пам'яті. Саме Церква виховувала і виховала українських патріотів, які вважали, що українці прийшли на Захід на короткий час, що скоро всі українці повернуться в Україну для побудови там незалежної держави, нового, демократичного і національно свідомого життя. Активно поборюючи думку про те, що українці приречені на асиміляцію (і вони найближчим часом повинні розчинитись в іншомовному світі), Церква підтримувала тих, хто вважав, що українці в політичному сенсі можуть бути повноцінними громадянами Америки чи Європи, але які при цьому хочуть бути американцями і канадійцями з українськими традиціями і з українською культурою. Церква багато що зробила у концептуалізації і формуванні ідеалу українця-емігранта. Домінуюча більшість мігрантів прагнула бути добрим американцем, канадійцем, французом, італійцем, який зберігає, продовжує і збагачує традиції своїх предків на цій землі. «Пам'ятай, - закликали українські підручники, - що ти є в шляхетнім змагу з англійцями, айришами, жидами, поляками і іншими етнічними групами за духове обличчя і матеріальну могутність американської нації...; пам'ятай, що нація, з якої ти походиш, бореться за своє національне і соціальне визволення і що вона чекає на твою допомогу; сприяй розвитку української науки, літератури і мистецтва. Їх високий рівень буде найкращим вкладом українського духа в американську культуру; плекай українські традиції, звичаї й звичаї, українську мову, читай українську пресу і українські книжки, будь членом українських клубів і товариств. Будь характерним членом американської нації й української громади»¹²⁴. Ці ідеї утримали від асиміляції тисячі українців в Європі та Америці.

Діяльність патріарха Йосифа Сліпого в царині будівництва Українського духовно-культурного центру в Римі - Собору святої Софії – заслуговує на окреме дослідження, але в контексті формування історичної пам'яті цей проект зіграв визначальну роль для

¹²³ Див. перевидані в наші дні твори Івана Огієнка, упорядником яких виступив М. Тимошик, а саме: «Історія українського друкарства»; «Історія української літературної мови»; «Життєписи великих українців»; «Українське монашество»; «Українська культура»; «Тарас Шевченко»; «Богдан Хмельницький»; «Свята Почаївська лавра»; «Слово про Ігорів похід»; «Рятування України»; «Українська Церква за час Руїни»; «Українська церква» та ін.

¹²⁴ Цит. за: Історія української освіти в діаспорі [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://uop.net.ua/istoriya-ukrajinskoji-osvity-v-diaspori/>

ідентифікації українців в Італії. То ж чим, якщо коротко, зайнявся Блаженніший Йосиф Сліпий відразу після повернення із сибірської каторги у лютому 1963 року? Він почав думати про побудову України, її частки, її духу в Італії для тих багатьох мігрантів, які вимушено виїхали з батьківщини. Споруджений наприкінці 60-х років ХХ століття собор є частиною комплексу Українського католицького університету імені святого Климента в Римі. В такий спосіб в одному місці синтетично було зібрано все - архітектуру, традиції, освіту, просвіту, богослов'я, тобто культуру – духовну і матеріальну, що мало засвідчити оригінальність українства як етнорелігійної спільноти, його давню християнськість, прилученість до християнства раніше від багатьох слов'янських народів, його освіченість, грамотність, його духовність і святість, мудрість і естетичність. Не випадковим є архітектура і сама назва собору, в її основу покладена ідея київського, а від неї і константинопольського храму Премудрості. Як і первісна будівля Київської Софії, Римська Софія – п'ятибанна тринавна церква в українському неовізантійському стилі. У вересні 1969 року Блаженніший Йосиф та сімнадцять владик в присутності папи Павла VI, який переніс сюди із базилики святого Климента частину мощей св. Климента I і поклав під головний престіл, довершили посвячення собору Святої Софії.

Одним із найважливіших свідчень ясної і свідомої ідентичності українських греко-католиків, які сприймають себе природної гілкою Володимирового хрещення і органічною частиною Київського християнства, є мозаїка, яка вкриває стіни храму. Патріарх Йосиф особисто склав план декоративного наповнення храму. Традиційно в куполі зображений Ісус Христос-Пантократор в оточенні архангелів та ангелів. На вітражах у куполі зображено вісім Києво-Галицьких митрополитів: Іларіона (?-1055), Климентія Смолятича (1147—1155), Петра Акеровича (1242—1246), Григорія Цамблака (1414—1419), Ісидора (1433—1458), Михайла Рагозу (?-1599), Петра Могилу (1633—1647) та Йосифа Веньямина Рутського (1613—1637). На передній стіні праворуч від святилища зображено літописця «Повісті врем'яних літ», а ліворуч — князя Ярослава Мудрого. Навпроти них відповідно — Даниїл Паломник, що ставить лампаду "від усієї Руської Землі" на Божому Гробі в Єрусалимі, та Володимир Мономах. Мозаїки та фрески є живописною історією християнства Руси-України.

Як бачимо, українці західної діаспори потребували відповідних образів, символів, ритуалів, знаків - матеріальних і нематеріальних, зрештою зрозумілої історіографії, яка б пояснила походження та генезу народу, причини його успіхів та невдач, дала б історичну перспективу, сформулювала б мету нинішнього існування. І тут роль історичної пам'яті – складного феномену суспільної свідомості, що належить як до сфери суспільної психології, так і до царини ідеології - як ніколи важлива. Бо, на думку провідного дослідника проблеми, «історична пам'ять і є фундаментальною основою ідентичності, її операційним базисом»¹²⁵.

Церква вловила цей соціальний запит - запит на історичну пам'ять і, даючи адекватну відповідь на запит, в такий спосіб фактично прилучилася до формування і національної свідомості, й історичної пам'яті. Незважаючи на певний елемент міфологізації, завдання, які висуваються спільнотою перед історичною свідомістю, мають конструктивний націоформуючий характер¹²⁶. Тут слід відзначити особливу роль історичної свідомості в переломні моменти розвитку людства та окремих народів, якими і стала українська західна міграція ХХ століття.

Принципово інша ситуація складалася в республіках колишнього Радянського Союзу, де формувалася так звана східна українська діаспора. По-перше, там була відсутня церква як чинник формування історичної пам'яті. По-друге, державна політика побудови інтернаціонального суспільства, такої етнонаціональної спільноти як «радянський народ» не давала жодної надії на розвиток української мови, традиції, культури й освіти у місцях компактного проживання українців. Якщо ще у 20–30-х рр. ХХ ст. частково були здійснені

¹²⁵ Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – С.62.

¹²⁶ Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Український історичний журнал. – 2002. – № 5 – С.54.

мрії українців про власну рідну школу (тоді у багатьох республіках Радянського Союзу відкрилися тисячі початкових і середніх українських шкіл, технікуми, кілька українських факультетів переважно педагогічного напрямку, видавалися підручники з елементами української регіональної історії, культури і літератури, виходили наукові і популярні журнали тощо), то, починаючи з 1932 року, процес українського духовного відродження на території Росії і в інших республіках СРСР було припинено тоталітарним сталінським режимом. В наступні роки в Радянському Союзі відбувалося штучне перемішування народів, яке пояснюється намаганням влади створити імперію з однорідним етносом, назва якому «радянський народ». Відомо, що мільйони українців переселяли з України на Далекий Схід, в Сибір та на Сахалін. Натомість в Україну переїхало десятки тисяч росіян та представників інших народів.

Після розпаду СРСР з початку 1990-х рр. у східній діаспорі почалися процеси відродження українського шкільництва, культури, навіть церкви. Постають українські земляцтва, відкриваються недільні школи, друкуються журнали та газети, створюються релігійні громади, переважно греко-католиків. Однак від 2013 року ці паростки національної ідентифікації були перервані антиукраїнською політикою Росії і тих країн, які йдуть в її фарватері. Церкви українців, які розпочали відновлювати історичну пам'ять народу, підпадають під заборону (свіжий приклад - знищення єдиної парафії УПЦ КП в Обнінську на чолі з митрополитом Адріаном чи української бібліотеки в Москві). Всі надії на розвиток української мови і культури, освіти і шкільництва на російських теренах рухнули. Тепер існує пряма загроза українцям в Росії та її сателітах.

Нині перед Українською Церквою в діаспорі стоять надто складні завдання. Вони в чомусь спільні, а в чомусь оригінальні для західної і східної діаспори. На відміну від відносно гомогенного складу мігрантів на захід перших трьох хвиль, останні дві представлені людьми з різними ідентифікаційними домінантами, а відтак і з різною історичною пам'яттю. Українці Росії та інших залежних від неї радянських республік фактично позбавлені правдивої інформації щодо України. Її історія активно переписується, території «законно» анексуються, суспільна свідомість інфікується ідеями вторинності українців, їх держави, мови, культури, що призводить до істотних викривлень історичної пам'яті не тільки українців, але й росіян, які щиро не розуміють, чому князь Володимир, хреститель Русі (Росії) – київський (тому і спорудили йому пам'ятник в Москві біля Кремля як доказ його загальноросійськості), чому українці («як один з трьох братніх народів») не хоче повертатися в загальну купель і відмовляється будувати спільні духовні скрепи православної матушки-Росії.

На думку В.Артюха, «зараз відбувається накладка трьох основних типів історичної пам'яті: української, російської та комуністичної»¹²⁷. Ці конкуруючі моделі пам'яті існують не тільки незалежно і паралельно на рівні колективної свідомості тих чи інших спільнот або окремої людини, але й одночасно, часто перетинаючись і, відповідно, конфліктуючи там. Індивідуальна та суспільна свідомість, де бракує взаємоузгодженості між різними складовими, де присутнє накладання (солідаризація) між комуністичною й російською моделями, є нестійкою, незбалансованою, незахищеною, навіть хворобливою. Церква усвідомлює, що більшість нових емігрантів з України і представляють такий мікс з різних героїв, символів, історичної ваги подій. Це свідчить про кризу історичної ідентичності як спільноти, так й індивіда, оскільки ці суб'єкти не знають, з якими історіями – царськими чи імперськими, самостійними чи підлеглими, советськими чи постсоветськими, російськими чи українськими - потрібно пов'язувати себе.

І для Української Церкви є великим викликом те, яка модель пам'яті має стати панівною у свідомості українців, зокрема українських емігрантів, що потрібно робити, щоб подолати кризу ідентичності, як зняти протистояння різних ідентичностей, чи потрібно

¹²⁷ Артюх В. Що таке історична пам'ять? [Електронний ресурс]. - Режим доступу: essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/.../1/Artyukh_%20istorychna_pamyat.pdf

конструювати минуле так, щоб у «ньому в однаково розкішних рамках розміщувалися Шевченко і Гоголь, Петлюра і Кожедуб, Бандера і Федько, Чорновіл і Шелест», як врешті об'єднати конфліктні моменти цієї історії в пам'яті сучасників, щоб досягти патріотичного канону, загальнонаціональної моделі історичної пам'яті.

Анотації

В статті Г.Филиповича «Церква в діаспорі...» аналізується роль української церкви у формуванні і збереженні історичної пам'яті українців в діаспорі. З'ясовується вплив церков на національну свідомість діаспорчан через створення автономного образу України та українців, позитивних стереотипів і міфів, наукових концепцій та популярних брендів.

Ключові слова: історична пам'ять, діаспорні церкви, національна ідентифікація, релігійна ідентичність, українці діаспори.

Georgiy Fylypovych. Church in Diaspora as a factor in the preservation of historical memory of Ukrainians. The article analyzes the role of the Church in the formation and preservation of historical memory in the Ukrainian Diaspora. It turns out the influence of churches on national identity through the creation of autonomous image of Ukraine and Ukrainians, positive stereotypes and myths, scientific concepts and popular brands.

Keywords: historical memory, diasporian churches, national identity, religious identity, Ukrainian diaspora.